

РОЗДІЛ VI

Трибуна молодих учених

УДК 340.12 (470+571)

Р. Абухін

Витоки теорії доказового права у працях С.В. Пахмана

У статті досліджуються витоки теорії доказового права у творчості С. В. Пахмана. Виявлено етапи історії розвитку системи судових доказів у давньоруському праві, що охоплюють більше шести століть і завершується Соборним Уложенням 1649 року, які були упорядковані та систематизовані С.В. Пахманом.

Ключові слова: доказове право, судові докази, цивільне судочинство, показання свідків, присяга, суди Божі.

Постановка проблеми. З ім'ям видатного представника вітчизняної юридичної науки, правознавця, доктора цивільного права Семена Вікентійовича Пахмана (1825-1910) пов'язано фундаментальні праці у галузі цивілістики, історії права, що зберігають свою актуальність до сьогодні. У попередніх дослідженнях нами було відмічено, що С.В. Пахман має наукові здобутки у сфері історії права, тим самим зробивши внесок у становлення концепції юридичного позитивізму; плідно працював над розвитком цивілістичної теорії, акціонерного та вексельного права. Однак, якщо проаналізувати деякі наукові праці ученого, зокрема його магістерську роботу «Про судові докази у стародавньому руському праві, переважно цивільному, в їх історичному розвитку», очевидним є побачити вагомий внесок С.В. Пахмана у розвиток доказового права, здебільшого в цивільному судочинстві.

Актуальність наукових розробок автора у сфері доказового права не викликає сумнівів, особливо у наш час, коли в Україні зростає інтерес до процесу доказування, серед іншого, у цивільному судочинстві. Це можна пояснити тим, що на даний момент часу у зв'язку із розвитком інституту змагальності у цивільному процесі та його орієнтацією на активність сторін, внесенням змін та доповнень до Цивільного процесуального кодексу України, необхідність дослідження доказового права загострилася, що змушує учених та законодавця переосмислити багато аспектів доказування. Також необхідно враховувати, що положення про докази та доказування є частиною цивільного процесуального законодавства та самостійним розділом науки цивільного процесуального права, а також охоплюють цивільний процес та різні галузі матеріального права [1, с. 178].

Водночас актуальність обраної теми полягає у тому, що у сучасній юридичній науці доказове право перебуває на стадії формування окремого комплексного інституту цивільного процесуального законодавства та окремого наукового напрямку. Підтвердженням цього є сучасні наукові дослідження учених, предметом яких є доказове право.

У контексті викладеного відзначимо, що наукові пошуки С.В. Пахмана у сфері дослідження доказового права та доказів являють собою цінність і мають великий виховний та науковий потенціал для сучасних учених, що зумовлює інтерес істориків права та юридичної думки до його творчої спадщини.

Водночас актуальність вивчення доказового права, як інституту цивільного процесуального права, і в минулому, і зараз обумовлена низкою причин. По-перше, докази завжди були і залишаються центральним правовим інститутом у процесуальних галузях права, тому в період реформування останнього зростає потреба у вивченні доказів і доказування. У зв'язку з цим докази та доказування посідають вагоме місце у наукових працях учених сучасності та минулого. Не виключенням є вищезазначені нами наукові здобутки у сфері доказового права С.В. Пахмана.

По-друге, орієнтування вітчизняного цивільного судочинства на активність та змагальність сторін на всіх стадіях цивільного процесу змушують переосмислити багато аспектів доказів. Тому корисно було б дізнатися, як вирішувалися відповідні питання в минулому та як це висвітлено у наукових працях учених того часу, зокрема у творчості С.В. Пахмана.

Аналіз досліджень проблеми. Ступінь розробленості даної тематики просліджується у наукових працях: О.М. Головка та В.А. Греченка, які досліджували окремі аспекти історії розвитку доказів та доказування в трудах С.В. Пахмана [2; 3]; А.С. Зеленька, який під час дослідження процесу використання речових доказів у вирішенні цивільних справ, неодноразово робив посилання на вищезазначену магістерську роботу С.В. Пахмана [4]; В.А. Новицького, який розглянув у своїх наукових працях правову природу джерел доказового права [5], що були досліджені у свій час професором Пахманом.

Однак, на жаль, у сучасній науці відсутні наукові праці, в яких було б досліджено внесок ученого у розвиток доказового права, як «серцевини процесуального законодавства, як системи норм, що забезпечує зацікавленим особам можливість доказувати свої вимоги або заперечення, а суду – встановлювати істину та притягувати правопорушника до відповідальності» [6].

Метою цієї статті є виявлення та оцінка рівня досліджень витоків доказового права у наукових працях С.В. Пахмана.

Виклад основного матеріалу. Історично доказове право почало складатися спочатку в Англії, а потім в США та в інших країнах, де має місце змагальний процес. Доказове право в Англії створювалося переважно суддями, як того і вимагали принципи загального права. Деякі положення доказового права беруть свій початок ще за часи середньовіччя, а найбільший розвиток вони отримали в XVII-XVIII ст. У XIX-XX ст. доказове право розвивалося на рівні статутних (законодавчих) реформ [7, с. 8]. Професор правового коледжу юридичного факультету Лондонського університету Уільям Твайнінг всю історію розвитку доказового права поділив на чотири етапи. Перший етап, на думку автора, тривав до 1800 р., другий етап – з 1800 по 1850 р., коли мали поширення роботи Ієремії Бентама та відбувалося затвердження першого покоління англійських тлумачів, в цей же час було започатковано публічні суперечки про реформу доказового права. Третій етап – з 1850 по 1900 р., під час якого відбувалися дебати з питань доказового права в Англії, Індії, США; на даному етапі зароджувалося учення першого покоління американських науковців, що займалися дослідженнями доказового права. Четвертий етап 1900-1960 р. – час домінування теорії Джона Генрі Вігмора, найвідоміша робота якого «Трактат про англо-американську систему доказів у судових процесах по загальному праву» є енциклопедичним оглядом розвитку доказового права [8].

Наукові здобутки С.В. Пахмана у сфері доказового права, а саме поява його магістерської роботи «Про судові докази у стародавньому руському праві, переважно цивільному, в їх історичному розвитку», яку автор успішно захистив у 1851 р. на юридичному факультеті Московського університету припадає на третій вищезазначений етап розвитку доказового права (1850-1900 р.). Незадовго до захисту ця дисертація вийшла в світ у Москві у вигляді окремої книги, яку Семен Пахман присвятив своєму батькові Вікентію Пилиповичу Пахману.

Зважаючи на те, що доказове право у цивільному судочинстві охоплює не тільки принципи, мету, функції доказування, статус суб'єктів, предмет та етапи доказування, класифікацію та окремі види доказів, міжгалузевий інститут доказів і доказування, але й теоретичні знання про історію розвитку доказів, можна дійти висновку, що саме останній аспект було відображено у зазначеній магістерській роботі С.В. Пахмана.

Так, у вищезазначеній науковій праці С. В. Пахмана «Про судові докази у стародавньому руському праві, переважно цивільному, в їх історичному розвитку» простежується, по-перше, ґрунтовне знайомство автора з історичними та правовими джерелами; по-друге, позитивність і логічність висновків. Представлена у дисертації С. В. Пахманом історія розвитку системи судових доказів охоплює більше шести століть і завершується Соборним Уложенням 1649 року. Автор прагнув передусім зібрати воедино фактичний матеріал, що стосується предмета його дослідження.

У процесі дослідження інституту судових доказів у стародавньому руському праві учений визначив наступні положення. Перш за все, С.В. Пахман систематизував судові докази у давньоруському праві. Далі, автор акцентував увагу на автохтонних їх началах, на тому, що створення та розвиток давньоруської системи судових доказів, так само як і системи судочинства, зумовлено «переважно тубільними началами, які визначали життя наших предків» [9, с. 12]. Відкидаючи вплив німецького елемента на розвиток руського права, автор водночас допускав значну і довготривалу дію візантійського елемента [9, с. 29-34]. Учений вказував на те, що візантійське право вплинуло більше на зовнішню сторону судових доказів, зокрема, їх форму. Наприклад, з

візантійського права було запозичені обряди клятви, способи випробування вогнем і водою. Разом з тим воно не визначало внутрішню сторону судових доказів, їх цінність, значення та співвідношення [9, с. 31].

На думку ученого, найдавніша система судових доказів не була вільною від забобонів, що призводили до грубих помилок, оскільки звичаєм і законом були освячені деякі засоби виявлення істини (суди Божі або ордалії), які повинні були розглянуті, з однієї сторони, як судові докази, а з іншої – як особливі форми суду, протилежні звичайному суду людському [9, с. 133].

Серед усіх існуючих видів доказів у давньому руському праві С.В. Пахман виокремлював і вважав найважливішим показання свідків, які, утім, згодом втратили провідне значення у зв'язку із поширенням в судовій практиці нових засобів доказування [9, с. 136]. Важливість показань свідків автор обґрунтовував тим, що, по-перше, у судовому процесі інші види доказів використовувалися тільки за умови відсутності показань свідків. По-друге, у деяких судових справах, у випадку відсутності свідків, інші докази взагалі не враховувалися. По-третє, учений вважав, що тільки показання свідків є доказом в строго юридичному сенсі. Відзначимо, що показання свідків мають важливе значення і у сучасній юридичній практиці. Сьогодні показання свідків – найбільш поширений вид джерел доказування, що полягає в усному повідомленні осіб про відомі їм обставини, які підлягають встановленню суті по справі [10, с. 563]. Сьогодні жоден процесуальний кодифікований нормативно-правовий акт не обходиться без норм права, які передбачають показання свідків, як докази у певному судочинстві.

Окрім показань свідків С.В. Пахман відводив особливе місце та привертая увагу правників до таких форм суду, що носили загальну назву судів Божих. На думку автора, присяга як засіб доказування використовувалася під час ордалій. У свою чергу, інші докази, такі як особисте визнання, жеребкування, судовий поєдинок почали розвиватися пізніше, в період XV-XVII століття. Водночас, розмірковуючи над походженням судових поєдинків, автор відзначав, що останні отримували характер ордалій під впливом релігійних увірувань. Відповідно знищення ордалій свідчило про зародження державних «начал» у доказовому праві, яке приводило до обмеження церковної влади.

Цікавим був підхід ученого до поняття «обшуку», який, на думку автора, за часів первісного ладу мав силу непорушного доказу, а із розпадом цього ладу втрачав довіру, оскільки повинен був відповідати багатьом правилам [9, с. 211].

Поряд із вищезазначеними доказами у давньоруському праві автор приділяв увагу жеребкуванню. У древньому судочинстві жеребкування розглядалося у двох значеннях: по-перше, як допоміжний засіб, за допомогою якого вирішувалося, хто буде присягати (позивач чи відповідач); по-друге, як самостійний доказ. З приводу присяги С.В. Пахман зазначив, що спочатку вона носила характер ордалій та розглядалася поряд із іншими судами Божими. Пізніше під впливом християнства та законодавства присяга витіснила вищезазначені ордалії і стала єдиним способом відкриття істини. Відзначимо, що присяга існувала ще до прийняття християнства. Наприклад, якщо вартість вкраденої речі була відносно незначною (менше двох гривень), обвинувачення доводилось або спростовувалося простою клятвою. Той, хто прийняв таку присягу, вважався невинуватим. Про існування присяги у судочинстві йшлося ще у найдавнішій пам'ятці руського права – договорі Олега із Візантією (911 р.), де розповідалося, що русичі, присягаючи, знімали з себе щити і клялися богом Перуном. Тоді присяга називалася «ротою» [11, с. 568]. З прийняттям християнства присяга зберегла усний характер і супроводжувалася цілуванням хреста. І зараз у наш час інститут присяги є досить поширеним, зокрема під час приведення до присяги свідків.

Одна із головних тез С.В. Пахмана під час дослідження судових доказів у давньоруському праві зводилася до того, що удосконалення системи доказів, так само як і системи судочинства, відбувалося переважно під впливом державної діяльності. У зв'язку з цим, по-перше, судочинство набуло публічного характеру; по-друге, відбулося відокремлення кримінального процесу від цивільного. З приводу останнього питання учений відзначав, що відмітною ознакою кримінального процесу були тортури, які застосовувалися для визнання вини обвинуваченим. Натомість, ознакою цивільного процесу були присяга і судовий поєдинок [9, с. 142].

С.В. Пахман визначав, що за давньоруським правом тяжкість доказування лежала не тільки на позивачеві, але й на відповідачеві. Таке правило існувало ще за часів існування суду Божого [9, с. 142]. Ця теза ученого ще раз свідчить про детальний історико-правовий аналіз, який було проведено ним у магістерській дисертації, присвяченій судовим доказам у давньоруському цивільному праві.

Усвідомлюючи необхідність всебічного вивчення судових доказів у давньоруському праві, С. В. Пахман особливу увагу приділяв письмовим доказам. Учений відзначав, що письмові документи спочатку не мали сили повного доказу, однак із плином часу, при удосконаленні правової системи за допомогою письмових актів, а також зі збільшенням числа позовів письмові докази отримали значення безсумнівних доказів і взяли перевагу над усіма іншими засобами доказування [9, с. 201]. Спочатку на підтвердження істинності письмових доказів у судовому процесі вимагали надання інших доказів: показання свідків, навіть присяги, але пізніше сфера застосування письмових доказів збільшується і поряд із цим зменшується вплив інших видів доказів. Разом із цим, для спростування письмових документів вже не допускалися інші докази, а навпаки дозволялося надавати інші письмові докази.

Магістерська дисертація С.В. Пахмана, присвячена історії розвитку судових доказів у древньому руському праві, мала багато позитивних оцінок від учених того часу та була відзначена почесним відгуком Імператорської Академії наук. У подальшому це сприяло тому, що учений був офіційно запрошений на кафедру законів державного благоустрою Імператорського Казанського університету з умовою, що крім предметів даної кафедри він читатиме також історію руського права.

Висновки. Таким чином, у даній науковій роботі ми мали можливість переконатися, що в середині ХІХ ст. створювалися історичні дослідження інститутів доказового права, зокрема у цивільному судочинстві. Окремим питанням, дослідження якого викликало особливий інтерес у вчених-правників (теоретиків і цивілістів), були судові докази у давньоруському судочинстві. Автором такого наукового дослідження історико-правового характеру є Семен Вікентійович Пахман, який за допомогою історичного методу дослідив історію розвитку системи судових доказів в Руській імперії. Предметом зазначеного наукового дослідження є історичний розвиток доказів, які автор пропонував розглядати окремо щодо кожного доказу, та у сукупності усіх доказів. Як висновок, учений вважав, що обидва підходи знаходяться у тісному зв'язку між собою та взаємодоповнюють один одного, оскільки не можна прослідкувати історичний розвиток одного доказу без урахування розвитку інших доказів і навпаки, не можливо пояснити причини, через які одні докази зникають, втрачають своє значення, натомість з'являються інші.

Такий напрям дослідження ученого став основою для формування і подальшого розвитку концепцій, ідей не тільки у науці доказового права, а й у загальній теорії та історії права в різні історичні періоди.

Джерела та література

1. Таранова Т. С. Доказательственное право как элемент системы права / Т. С. Таранова // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2 (22). – С. 178-184.
2. Головка О. М. С. В. Пахман як теоретик та історик права / О. М. Головка, В. А. Греченко // Вісник ХНУВС. – 2013. – № 2 (61). – С. 6-15.
3. Греченко В. А. Професор С. В. Пахман: життя в науці та наука в житті / В. А. Греченко // Харківський історіографічний збірник. – 2014. – Т. 13. – С. 145-155.
4. Зеленьяк А. С. Використання речових доказів під час розгляду та вирішення цивільних справ : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. С. Зеленьяк. – К., 2015. – 20 с.
5. Новицкий В.А. Доказательственное право в системе российского права / В.А. Новицкий // Труды юридического факультета СГУ. – 2003. – Вып. 4. – С. 19-26.
6. Щеглов В.Н. Процессуальная форма и гражданский процесс / В.Н. Щеглов // Вопросы гражданского процесса в свете решений XXVII съезда КПСС. Межвузовск. сбор. науч. трудов. – Свердловск: Свердловск. юрид. ин-т, 1987. – С. 27-33.
7. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США / И.В. Решетникова. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. – 240 с.
8. Twining W. Rethinking Evidence. Exploratory Essays. – Oxford, 1990. – P. 34.
9. Пахман С. В. О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии / С. В. Пахман. – М.: Университетская типография, 1851. – 234 с.
10. Кримінальний процес: підручник за ред. В. Я. Тація. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
11. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: навч. посіб. / І. Я. Терлюк; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – К. : Атіка, 2011. – 944 с.

Абухін Р. Истоки теории доказательственного права в трудах С.В. Пахмана. Исследуются истоки теории доказательственного права в научном наследии выдающегося цивилиста, теоретика и историка права Семена Викентьевича Пахмана. Выявлены этапы истории развития системы судебных доказательств в древнерусском праве, охватывающие более шести веков до Соборного Уложения 1649 года, которые были упорядочены и систематизированы С.В. Пахманом. В творчестве ученого выделены два научных подхода к исследованию исторического развития судебных доказательств: отдельно по каждому доказательству, и в совокупности всех доказательств. По мнению С.В. Пахмана, оба подхода находятся в тесной связи между собой и взаимно дополняют друг друга, поскольку нельзя проследить историческое развитие одного доказательства без учета развития других доказательств и наоборот, нельзя объяснить причины, по которым одни доказательства исчезают, теряют свое значение, появляются другие.

Ключевые слова: доказательственное право, судебные доказательства, гражданское судопроизводство, показания свидетелей, присяга, суды Божии.

Abukhin R. The Origins of the Theory of the Law of Evidence (Case Study of the Works by S. Pahman). The article is devoted to exploring the origins of the theory of the law of evidence in the scientific heritage of the outstanding jurist, theorist and historian of law Semen Vikentievich Pahman. The scholar (S.V.Pahman) identified developmental stages of the history of forensic evidence system in the ancient Russian law, covering more than six centuries before the Conciliar Code was introduced in 1649, structured and systematized all available data and sources. Two scientific approaches to the study of the historical development of forensic evidence are highlighted in the works of the scientist (per each evidence separately, and on the totality of the evidences in general). According to S. V. Pahman, both approaches are closely related to each other and complement each other, since you can not trace the historical development of the evidence without regard to the development of the other one, and vice versa, one can not explain the reasons for which some evidence disappear, lose their importance, and others appear.

Key words: law of evidence, forensic evidence, civil procedure, the testimony of witnesses, the oath, God's courts.

УДК 340.1; 340.132.6; 341.645

В. Головатий

Уніфікація судової практики у загальному праві: теоретико-прикладні питання

Стаття присвячена загальнотеоретичному дослідженню питань уніфікації, що здійснюється вищими судовими інстанціями в англо-американському типі правових систем, виявленню її особливостей. Констатується важливість категорії уніфікації судової практики для загального права оскільки вона дозволяє виявити значимість та спрямованість однотипної практики на досягнення такої мети як ефективність правосуддя, відмежувати її від нормативно-правової уніфікації.

Ключові слова: англо-американський тип правової системи, судова система Англії, судова система США, судовий прецедент, уніфікація судової практики.

Постановка наукової проблеми та її значення. Глобалізаційні процеси сучасності суттєво змінюють не лише національні правові системи, а й їх типи. Значних змін зазнає і правова система України, серед яких прослідковується і урізноманітнення комплексу нормативно - правової регламентації. В юридичній літературі висловлюється міркування і щодо можливостей використання судового прецеденту як джерела права, що створюється судами. Проте, ця позиція є дискусійною, оскільки в континентальному типі правових систем, до якого належить і Україна, більш затребуваною є категорія «судова практика», а судовий прецедент властивий для англо-американського (загального) типу правових систем. Втім, будь-які джерела права і, зокрема, прецеденти є засобами досягнення правової стабільності у системі. Цьому ж сприяє і уніфікація судової практики, результати якої спрямовані на досягнення ефективного правосуддя, правового